

Referat från huvudförhandling i Mark och Miljödomstolen om Järle Kvarn i Nora kommun.

Bakgrund

Redan på 1100-talet förekom vattenverksamhet på platsen där senare Järle kvarn kom att anläggas. Det finns säker dokumentation från 1530-talet på att där anlagts en damm med kvarn. 1642 fick Järle tack vare sitt strategiska läge stadsrättigheter av drottning Kristina och blev därmed Järle Stad. Planer fanns att anlägga en kanal till Hjälmaran för transport av järnet som utvanns i Bergslagen. Järle har således en lång och spännande historia där dammen och kvarnen är av central betydelse. 1976 övertog Naturvårdsverket (NVV) ansvaret för Järle-området och ett naturreservat bildades. I de utförliga bestämmelserna för reservatet fastslås att natur- och kultur-värden ska bevaras och vara likvärdiga i betydelse. Omkringboende och markägare liksom hembygdsföreningen och Nora kommun såg det som en garanti för att platsen och den vackra naturen såväl som kvarnmiljön därmed skulle komma att skyddas för all framtid.

Under 2010 beställde NVV efter påstötning från länsstyrelsen i Örebro en konsultutredning för att utröna hur man kunde uppnå god ekologisk status med vandringsmöjligheter för fisk och en utökad elproduktion. Utredningen utmynnade i en rapport som föreslog en fiksvandringsväg genom det södra utloppet från dammen. Detta skulle enligt konsultbyrån uppfylla kraven som kunde ställas för fri fiskvandring och moderna miljövillkor. Med utgångspunkt från utredningen förberedde NVV en ansökan till MMD för att lagligförklara anläggningen som dittills drivits med stöd av urminnes hävdrätt.

Sedan hände något, vad?

2013 sade NVV upp avtalet med arrendatorn som skött reglering och även producerat el med en moderniserad generatorinstallation på den befintliga turbinen. Efter den 3-åriga uppsägningstiden upphörde arrendet och därmed elproduktionen. Därefter har NVV underlåtit att lägga några resurser på underhåll av kvarnbyggnaden och dammen.

Så snart arrendet upphört 2016 anlidade NVV på nytt samma konsultbyrå för förnyade utredningar om åtgärder för fiskvandring. Denna gång resulterade utredningarna till att dammen måste bort och en nyanlagd huvudfåra i dammbotten är den enda möjliga lösningen för att fiskvandringen ska fungera. Man hänvisar till att bestånden av öring och flodpärlmussla är hotat och att detta är den enda lösningen för att de ska räddas. NVV har valt att inte anmäla dammen till den nationella prövningsplanen och kunde därför väcka talan om utrivning redan nu. Om man valt att vänta hade syftet med prövningsplanen om en helhetsbedömning vattendragsvis kunnat ske. NVV och länsstyrelsen hade dock inte tålamod att vänta 9 år till med att försöka få tillstånd att riva den 500-åriga dammen. Nu får också konsultutredningar, processkostnader och en eventuell utrivning helt bekostas med skattepengar vilket inte blivit fallet om man följt nationella prövningsplanen.

Trots kraftigt motstånd och engagemang såväl lokalt med över 500 namnpåskrifter, som från kommunen och landsantikvarien drevs frågan vidare. Den 23 mars -20 ingav NVV ansökan till Mark och Miljödomstolen med yrkande om rätt att riva dammen. Den 20-21 januari i år hölls huvudförhandling i målet.

Huvudförhandlingen

NVV yrkade endast utrivning vilket medför att domstolen inte kan pröva alternativa lösningar. NVV hade även stöd av fyra tjänstemän från länsstyrelsen som alla enhälligt förespråkade en utrivning. Att även älvräddarna med sin jurist argumenterade i samma riktning överraskade knappast. För att en utrivning ska komma till stånd krävs att domstolen också beviljar ett flertal dispenser både gällande det skydd för området som naturreservatet och natura 2000 ger och de fornlämningar som finns. Det är oklart om NVV innehar marken med äganderätt och därför yrkades rätt till tvångsinlösen. NVV anförde även att det eftersatta underhållet medför alltför stora kostnader om dammen ska kunna bevaras. Nora kommun redovisade alternativa lösningar med endera ett omlöp liknande den lösning som presenterades 2010 och ett andra alternativ med en slitstrappa som har väldokumenterat mycket god funktion. Både dessa alternativ skulle väl uppfylla de krav som ställs för moderna miljövillkor. Länsantikvarien var mycket kritisk och menade att om dammen går förlorad försvinner en mycket stor del av det oersättliga kulturhistoriska värdet i Järle. Berörda sakägare och privatpersoner anförde bl.a. att platsen som populärt besöksmål skulle förlora mycket av sin attraktion, att grundvattennivån skulle påverkas med negativa följder för natur och växtlighet, att miljökonsekvensbeskrivningen var i flera avseenden bristfällig bl.a. då den inte utrett orsaken till varför bestånden av flodpärlmussla och öring är hotat. Det anfördes att signalkräfta etablerat sig såväl uppströms och nedströms med frekventa bestånd och att denna aggressiva art bevisligen påverkar fisk och musselbestånd negativt. Vidare anfördes att den pågående klimatförändringen gör att vattenföringen varierar i allt högre grad och att en utrivning kommer att resultera i att vattenföringen under torra perioder upphör helt, något som redan inträffat vid dammutrivningar på flera andra ställen. Vidare att fiskeförbud råder i hela naturreservatet på grund av områdets känslighet vilket innebär att ett eventuellt växande fiskebestånd inte kan gynna sportfisket.

Vid två tillfällen ställdes frågan till NVV vad kostnaden för en utrivning som den beskrivits med en anläggningsväg ner till åbotten, förstärkning av befintliga kallmurar, rivning av ett brofundament med påföljande ombyggnad av brobanan, uppsågning av kallmurning under dammluckor, anläggande av ny bottenfåra med jämn lutning mm mm. Denna fråga besvarades aldrig och såvitt bekant finns inte ens en kostnadsberäkning.

Ägaren till en damm har lagstöd för rätten till utrivning. I detta fall har domstolen att ta ställning till om NVV har rådighet (som ägare) över dammen eller om rätten endast innefattar skötsel och reglering och om tvångsinlösen i så fall kan beviljas. Vidare om föreskrifterna för naturreservatet utgör hinder och om dammen ur fornminnessynpunkt ska bevaras.

Dom i målet kommer att meddelas i mitten av mars. Det är sannolikt att den kommer att överklagas.

Begår NVV och länsstyrelsen övergrepp?

Vid två tillfällen, tidigare i somras och nu den 20 januari har Maria Tiricke, chef på NVVs fastighetsenhet, i Sveriges Radio uttalat sig i samband med processen om Järle Kvarn, att avsikten är att samtliga dammar i vattendraget ska komma att rivas ut. Detta är märkligt då det innebär att hon föregår den prövning som ska ske enligt den nationella prövningsplanen år 2030. Dessutom är det, som företrädare för en myndighet tjänstefel att i media uttrycka en personlig åsikt och därmed visa att hon har en egen agenda i sin tjänsteutövning. Det är även uppenbart att det bland de tjänstemän från länsstyrelsen som arbetar med dessa frågor knappast finns utrymme för någon annan uppfattning än den rådande, om utrivning som allena saliggörande. Att såväl EU som våra svenska politiker på regeringsnivå uttryckt att den småskaliga vattenkraften ska bevaras så långt det är möjligt har inte nått fram till de maktutövande myndigheterna. Eller så tycker man att man vet bättre.

En iakttagelse är att alla personer som yrkar på och stödjer utrivning, såväl myndigheternas företrädare som älvräddarna inte har anknytning till Järle eller Nora-området. De som vill bevara dammen och ändå tillse att en fiskvandring sväg anläggs har å andra sidan en nära anknytning till Järle-området.

Förnybar elproduktion

Det är fullt möjligt att återuppta driften för elproduktion vid Järle Kvarn och om viljan fanns skulle också elproduktionen kunna ökas. Sverige är beroende av sin småskaliga vattenkraft. Sammantaget motsvarar den i årsproduktion kärnreaktorn Ringhals 1 som stängdes vid årsskiftet. Värdet från den småskaliga vattenkraften är emellertid mer värdefull än så då den huvudsakligen producerar då energi behövs bäst, dvs under vintern, då solen inte skiner och även då det inte blåser.